

Православна сакральна архітектура в контексті історико-культурної спадщини Волині

Ярослав Шабала

У публікації проаналізовано загальні показники, щодо кількості православних храмів у Волинській області, які є пам'ятками архітектури; охарактеризовано окремі з них як оригінальні зразки сакральної архітектури та пам'ятки історії.

Ключові слова: Волинь, релігія, Православна Церква, пам'ятка архітектури, пам'ятка історії.

Релігія і Церква в Україні споконвіку посідають поважне місце, ставши невід'ємною частиною духовного і культурного простору українського суспільства. Особливо помітний вплив на різні сторони нашого буття справило православ'я, яке стало духовною основою суспільного розвитку. Історично склалося, що Православна Церква, як в Україні в цілому, так і на Волині, не лише виконувала функції релігійної інституції, а й виступала в ролі співтворця нашої багатой та різноманітної історико-культурної спадщини. Окремою її складовою є пам'ятки сакральної культури, головне місце серед яких посідають оригінальні зразки образотворчого мистецтва та архітектури.

З проголошенням незалежності України у Волинській області було проведено значну роботу із виявлення та вивчення пам'яток сакральної архітектури. Одним із її напрямів стали дослідження, які проводилися і тривають нині в рамках підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України». Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 131 від 14.03.92. «Про додаткові заходи щодо забезпечення видання томів «Зводу пам'яток історії та культури України» і плану роботи Головної редакційної колегії «Зводу пам'яток історії та культури України» у жовтні 2000 р. було створено обласну редакційну коле-

гію «Зводу пам'яток історії та культури України: Волинська область». За час роботи редакційно-видавничої групи на території Волинської області було виявлено і проведено первинне обстеження понад 2 тис. пам'яток історії та культури, з них понад 450 пам'яток архітектури, переважна більшість з яких є спорудами сакрального призначення.

Серед пам'яток сакральної архітектури кількісно переважають православні церкви. 14 із них знаходяться в містах Луцьк, Володимир-Волинський та Ковель, решта (понад 300) – у 16 районах області. Кількість пам'яток православної сакральної архітектури в кожному з районів Волинської області відображена в наступній таблиці:

Назва району	Всього пам'яток	З них:	
		дерев'яних	мурованих
Володимир-Волинський	23	10	13
Горохівський	44	31	13
Іваничівський	25	16	9
Камінь-Каширський	18	18	–
Ківерцівський	23	12	11
Ковельський	15	12	3
Локачинський	15	6	9
Луцький	30	16	14
Любешівський	6	6	–
Любомльський	13	7	6
Маневицький	19	13	6
Ратнівський	21	21	–
Рожищенський	15	12	3
Старовижівський	20	14	6
Турійський	18	10	8
Шацький	6	3	3
Всього	311	207	104

Не дивлячись на те, що серед усіх наявних пам'яток сакральної архітектури майже 2/3 становлять дерев'яні церкви, найдавніші культові споруди представлені зразками кам'яного зодчества. Найстарішою і єдиною пам'яткою архітектури часів Київської Русі домонгольської доби на Волині є собор Успіння Пресвятої Богородиці у Володимирі-Волинському. Збудований він був у часи правління волинського, а згодом київського князя Мстислава Із'яславовича. На наш погляд, найбільш імовірний час його спорудження 1156-1170 рр., період від часу вокняжіння Мстислава у Володимирі і до його смерті. Сам будівничий, який помер у 1170 р., був похований у цьому храмі¹, тому не випадково собор часто називають Мстиславовим.

Упродовж віків Успенський собор зазнавав багатьох руйнацій: спочатку Батиєвого погрому, згодом татарської навали 1491 р., пожежі 1683 р., реконструкції 1782 р., після якої храм був напівзруйнований і прийшов у повний занепад.

Понад століття пам'ятка перебувала в запустінні, використовувалася для господарських потреб як сховище і поступово руйнувалася.

Лише в середині 1880-х рр. пам'яткою зацікавилися у зв'язку з наближенням 900-річчя запровадження християнства на Русі. У 1886 р. було створено спеціальну комісію для обстеження храму і здійснення підготовчих робіт із його відновлення. Її очолив голова повітового дворянства В. Боровиков, а до складу ввійшли археолог, професор Київського університету В. Антонович, професор Санкт-Петербурзького університету, історик мистецтва та археолог А. Прахов, секретар Київської археографічної комісії О. Левицький, архітектор церковно-будівельного комітету В. Юрченко, представники духовенства та громадськості².

Упродовж десяти років велися дослідження собору, здійснювалася підготовка технічної документації, обговорювалися різні проекти відновлення храму. У квітні 1896 р. було затверджено остаточний проект реставрації храму архітектора Г. Котова. Реконструкція Успенського собору розпочалася влітку 1896 року і тривала чотири роки. Відновлювальні роботи вдалося завершити наприкінці серпня

¹ Літопис Руський /Пер. з давньорус. А. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – С. 303.

² Гаврилюк С. В. Відновлення Успенського собору м. Володимира-Волинського – унікальної пам'ятки Київської Русі: концепція, здійснення, результати // Чорноморський літопис: Наук. журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 75-80., 77.

1900 року. 17 вересня того ж року відбулося урочисте освячення собору³. Він був відновлений у формах XII ст.

Нині Успенський собор у Володимирі-Волинському – кам'яний, шестистовпний, хрестовокупольний, тринавовий, трьохапсидний, одноглавий храм. Його архітектурні форми прості й лаконічні. Фасади розчленовані пілястрами і напівколоннами, що прикрашені аркатурним поясом. Загальна довжина 34 м, ширина 20,6 м, висота близько 18,5 м. Стіни мають товщину близько 1,5 метра. Підлога встелена керамічною плиткою прямокутної трикутної та ромбовидної форми.

Кам'яне православне зодчество XIII ст. представлене Георгіївською церквою в Любомлі, XIV-XV ст. – Василівською церквою у Володимирі-Волинському та Покровською церквою в Луцьку, XVI ст. – Троїцькою церквою в Зимному Володимир-Волинського району. До визначних пам'яток початку XVII ст., без сумніву, слід віднести Хрестовоздвиженську церкву в Луцьку, яка має особливу історичну цінність. Побудована вона була членами Луцького братства Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього. Це був один із ранніх зразків трансформації прийомів дерев'яної архітектури в муровану з елементами оборонного характеру. З 1713 р. церква перейшла на деякий час до ордену василіан, а з 1795 р. набула статусу міського православного собору. У 1803 р. Хрестовоздвиженська церква зазнала великих пошкоджень під час пожежі. У 1871 р. Луцьке православне братство відновило вівтарну частину, що поклало початок відбудови церкви. Вона завершилася влітку 1890 р. і 27 серпня відбулося урочисте відкриття⁴. У радянські часи в церкві був планетарій. У 1990 р. будівлю повернули православній громаді, зусиллями якої вона була відремонтована.

Оригінальними зразками представлена мурована православна сакральна архітектура Волині барокової доби. Одним із них є Покровська церква в с. Піддубці Луцького району. Каталог-довідники характеризують її як унікальну пам'ятку архітектури пізньобарокового періоду⁵. Храм будувався у 1745–1762 рр. Центральна частина храму являє

³ Гаврилюк С. В. Відновлення Успенського собору м. Володимира-Волинського – унікальної пам'ятки Київської Русі: концепція, здійснення, результати // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 80.

⁴ Луцьк стародавній: Пам'ятки Старого міста. – Луцьк: Терези, 2015. – С. 75.

⁵ Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР. (Иллюстрированный справочник-каталог: В 4 т. – Т. 2. – К.: Будівельник, 1985. – С. 91.

собою ротонду, яка ніби пронизує перекритий хрещатими склепіннями хрест з однаковими прямокутними раменами. Торець кожного з рамен прикрашений кількаярусними вежами. Головна конструкція храму увінчана великим восьмигранним куполом, опертим на масивні пілони. Завершує купол типова для барокового стилю баня. Підвищуючись над іншими, меншими банями, які розташовані на восьми бічних вежах, вона надає будівлі чіткої завершеності, формуючи легкий, мальовничий силует. Загальні розміри будівлі становлять: довжина – 42 м, ширина – 29,5 м, висота – 32 м.

Протягом тривалого часу ця пам'ятка архітектури була в аварійному стані через підтоплення ґрунтовими водами. На початку 2000-х рр. розпочалися роботи із захисту та реставрації будівлі, які в 2013 р. були успішно завершені. У процесі реставраційних робіт було проведено горизонтальну гідроізоляцію стін цоколя, ліквідовано тріщини на фасаді, пофарбовано зовнішні стіни та викладено гранітною плиткою підлогу. В оновленому вигляді споруда захоплює своєю величавістю і в той же час легкістю, оригінальною композицією різних об'ємів, декоративною оздобою.

Барокові елементи також характерні і для Свято-Успенської церкви в с. Низкиничі Іваничівського району Волинської області. Церква мурована, традиційно хрещата в плані, п'ятибанна, центральна баня підвищена на барабані, опертому на арки. Бані мають досить оригінальну форму, завершені ліхтариками і куполоподібними дашками цибулястої форми. Стіни прорізані подовгуватими вікнами, заокругленими у верхній частині. Три портали церкви прикрашені бароковим ліпленням.

У цілому слід зазначити, що муровані пам'ятки православної сакральної архітектури зберегли в собі більше первісних елементів, оскільки вони споруджені з більш тривкого матеріалу, який менше піддається руйнуванню часом. Тому своєю історією вони сягають давньоруських часів і найдавніші з них датуються XII-XIII ст. Щодо дерев'яних церков на Волині, то найстаріші з них представлені зразками XVI ст.

Найдавнішим зразком волинського церковного дерев'яного зодчества є Дмитрівська церква 1567 р. в Гішині під Ковелем⁶. Періодично церква ремонтувалася, навіть мала місце заміна окремих елементів

⁶ Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР. (Иллюстрированный справочник-каталог: В 4 т. – Т. 2. – К.: Будівельник, 1985. – С. 83.

храму. Однак це не призвело до суттєвих порушень первісної об'ємно-просторової структури пам'ятки. Її композиційну основу складають три послідовно розташовані з заходу на схід зруби бабинця, нави та вівтаря (відповідно прямокутної, квадратної та шестикутної в плані форми), повторюючи, таким чином, традиційну схему поліського тридільного храму з дзвіницею над бабинцем.

Цінною пам'яткою волинського дерев'яного зодчества є церква Успіння Пресвятої Богородиці в с. Качин Камінь-Каширського району. Дерев'яна церква з окремою дзвіницею була побудована в 1589 р. на кошти поміщика Баковецького та парафіян. Цей храм є класичним зразком народної архітектури північної Волині⁷. У 1875 р. на кошти прихожан церква була перебудована, її переставили на кам'яний фундамент, під нею зробили підвали, виклали нову підлогу, вкрили дошками, створили новий іконостас, хоча ікони, за невеликим винятком, залишили старі. У 1884 р. церква знову була відремонтована на кошти прихожан. У 1895 р. вона була перефарбована ззовні та із середини. Цей храм є класичним зразком народної архітектури північної Волині. У 1971 р. пам'ятка була відреставрована.

Дерев'яне церковне будівництво XVII ст. на Волині представлене Миколаївською церквою в с. Лудин Володимир-Волинського району, церквою Святого Луки в Усичах Луцького району (XVII ст.), Миколаївською церквою в с. Борочиче Горохівського району (1678) та іншими. Усього на території Волинської області виявлено біля 20 зразків дерев'яних православних храмів XVII ст. Дерев'яне храмове зодчество XVIII-XIX ст. представлене значно ширше – біля 140 зразків.

Переважна більшість пам'яток архітектури – нині діючі храми. Якщо муровані церкви перебувають у кращому стані, то багато дерев'яних, особливо більш ранніх пам'яток, потребують реставраційних робіт. Усі вони мають бути під надійним захистом держави, потребують дбайливого ставлення з боку органів влади та місцевих громад.

Отже, починаючи з давньоруських часів, Православна Церква на Волині не лише слугувала задоволенню релігійних потреб місцевого населення, а й була активним співтворцем духовних і культурних цінностей, що яскраво проявилось в пам'ятках сакральної архітектури. І

⁷ Духовні святині Камінь-Каширщини : фотоальбом / Автор тексту Наталія Пась, ред. Євгенія Ковальчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 6.

головне завдання державних інституцій, Церкви та громадськості – зберегти ці духовні святині і передати їх у спадок наступним поколінням.

Список джерел і літератури:

1. Гаврилюк С. В. Відновлення Успенського собору м. Володимира-Волинського – унікальної пам'ятки Київської Русі: концепція, здійснення, результати // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 75–80.
2. Духовні святині Камінь-Каширщини : фотоальбом / Автор тексту Наталія Пась, ред. Євгенія Ковальчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 24 с.
3. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
4. Луцьк стародавній: Пам'ятки Старого міста. – Луцьк : Терези, 2015. – 128 с.
5. Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР. (Иллюстрированный справочник-каталог: В 4 т. – Т. 2. – К. : Будівельник, 1985. – 336 с.

